HUSAYN VOIZ KOSHIFIYNING IJTIMOIY-AXLOQIY QARASHLARI

To‘rabayev Orif Abdumajid o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharqning mashhur allomalaridan biri, mutafakkir-ilohiyotchi olim va adib, buyuk axloq muallimi Husayn Voiz Koshifiyning suhbat qurish odobiga oid qarashlari yoritilgan. Shu bilan birga bugungi kunda insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda ijtimoiy axloqiy masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlari. Individ, Suhbat odobi, insonparvarlik, “Axloqi Muhsiniy”, Sharq, G‘arb, adolat

Jamiyatdagi xar bir inson yakka holda yasholmaydi, yolg‘izlik odam uchun jazo ko‘rinishiga ega holat hisoblanadi. Har bir individ odamlar orasida o‘sadi, ulg‘ayadi, hayot kechiradi, butun hayoti davomida xar xil toifadagi ko‘plab insonlar bilan ijtimoiy munosabatga kirishadi. Bu insonning kundalik hayotiy ehtiyojlarini qondirish zaruratidan kelib chiqadi. Jamoa bo‘lib yashashda har bir shaxs turli xarakterga, dunyoqarashga ega o‘zi kabi insonlar bilan muloqotga kirishadi. Ana shu jarayonda inson va jamiyat o‘rtasida ijtimoiy munosabatlar vujudga keladi. Har bir inson muloqot jarayonida ma’lum bir axloqiy normalarga rioya etgan holda bir biri bilan nutqiy aloqaga kirishadi. Natijada o‘ziga nisbatan o‘zgalarda ijobiy yoki salbiy ta’sirot qoldiradi va bu ta’sirotlar zamirida muayyan natijaga erishib, qadr-qimmati belgilanadi.

Demak bizning nutqimiz va xulqimiz jamiyatda ma’naviyatli inson sifatida qadr topishimizda asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda Sharq mutafakkiri, buyuk axloq muallimi Husayn Voiz Koshifiyning (1440 -1505) “Axloqi muhsini” asarida “Suhbat odobi” haqidagi qarashlariga to‘xtalib o‘tishni joiz deb bildik.

Husayn Voiz Koshifiy suhbat odobi haqidagi fikrlari bugungi kun uchun ham naqadar muhim ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Voiz Koshifiyning fikricha;

“Bilginki, odamzodning sharafi nutqi bilan va nutq odobiga rioya qilmagan odam bu sharafdan bebahradir”[1].

Bugun jamiyatimizda nutqning inson sharafini ulug‘lash, ko‘kka ko‘tarish yoki bo‘lmasam uni yerga urish, hattoki ommaning oldida sharmanda qilish darajasiga yetdi desak adashmagan bo‘lamiz. Bir gina noo‘rin ishlatilgan so‘z hattoki davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy siyosiy aloqalarni buzilishiga ham olib kelishi mumkin. OAV hamda ijtimoiy tarmoqlar hattoki qurol darajasida foydalanilmoqda.

Shu o‘rinda Voiz Koshifiy muayyan martabaga erishganlar va erishmoqchi bo‘lganlar uchun ham rioya qilinishi zarur bo‘lgan qoidalarni taklif qiladi. Bular;

Birinchidan: har kimning ahvoliga qarab, munosib so‘z aytsin.

Ikkinchidan: dag‘allik qilmasin, lutf va muloyimlik bilan gapirsin.

Uchinchidan: gapirayotganda tabassum qilib, ochilib gapirsin.

To‘rtinchidan: ovozni baland ko‘tarmasin, eshituvchilarga malol kelmaydigan qilib gapirsin.

Beshinchidan; odamlarga nafi tegadigan ma’noli gaplarni gapirsin.

Oltinchidan: agar so‘zning qadr-qimmati bo‘lmasa, uni tilga olmasin, chunki ulug‘larning so‘zi bamisoli urug‘dir, agar urug‘ puch yoki chirigan bo‘lsa, uni qayerga ekmang unib chiqmaydi.[2]

Har kimning ahvoliga qarab, munosib so‘z aytish, kimgadir so‘z bilan ozor yetkazib qo‘ymaslik zarur. Imkon qadar suhbat jarayonida muhtoj insonga muhtojidan (qarzi bor odamga qarz haqida, bemorga, o‘zining sog‘ligi haqida, ishsizga ishingiz haqida) gapirishdan saqlanish bizning fikrimizcha yaxshi axloq belgisi hisoblanadi.

Dag‘allik qilmasin, lutf va muloyimlik bilan gapirish, gapirayotganda tabassum qilib, ochilib va ovozni baland ko‘tarmasdan, eshituvchilarga malol kelmaydigan qilib gapirish ham har qanday suhbatdoshning ko‘nglini ko‘tarishga sizning e’tiborli ekanligingizni bildiradi. Umuman olganda qo‘pollik har qanday insonning yodidan o‘chmaydigan qo‘pol xato hisoblanadi. Muloyim insonlar doimo o‘z suhbatdoshlari bilan yaxshi muloqotni o‘rnata olishadi.

Odamlarga nafi tegadigan ma’noli gaplarni gapirish befoyda gaplardan tiyilishga sabab bo‘luvchi dastlabki omil sifatida qarasak adashmagan bo‘lamiz. “Er kishining Islomi behuda narsalarni tark qilish bilan go‘zal bo‘ladi” (Termiziy rivoyati)[3]

---

[1] Koshifiy Husayn Voiz. Futuvvatnomai Sultoniy; “Ahloqi muhsiniy” nashrga tayyorlovchilar: M.Aminov, F.Hasanov. T.: “O‘zbekiston milliy ensklapediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2011.-yil.70-b

[2] Koshifiy Husayn Voiz. Futuvvatnomai Sultoniy; “Ahloqi muhsiniy” nashrga tayyorlovchilar: M.Aminov, F.Hasanov. T.: “O‘zbekiston milliy ensklapediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2011.-yil.72-b

[3] Gazzoliy Abu Homid. Til ofatlari kitobi.-T.: “Sharq”,2018-y 18-b

Agar so‘zning qadr-qimmati bo‘lmasa, uni tilga olmaslik yoki bo‘lmasam o‘rinsiz joydagi foydali gap ham o‘z mavqeyini yo‘qotadi, garchi u haqiqat yoki adolat bo‘lgan taqdirida ham.

Husayn Voiz Koshifiy martabaga yetmaganlar suhbat odobi haqida ham quyidagi tavsiyalarni beradi:

Birinchidan: so‘ramagunlaricha gapirmasin.

Ikkinchidan: gapirayotganda ovozini baland ko‘tarmasin.

Uchinchidan: gapirayotganda o‘ng-u so‘liga qaramasin.

To‘rtinchidan: qattiq gapirmasin va betga choparlik qilmasin.

Beshinchidan; pushaymon bo‘lmaslik uchun o‘ylab gapirsin.

Oltinchidan: odamlar gapini bo‘lib so‘z qotmasin.

Yettinchidan: ko‘p gapirmasin. Chunki ko‘p gapirish aqli noqislik belgisidir. Oz bo‘lsa ham, ammo soz gapirishni shior etsin.

Har bir inson biror kasbga, yoki yangi jamoa bilan ish faoliyatini boshlar ekan bir muncha qiyinchiliklarga duch keladi. Dastlab so‘ralmaguncha gapirmaslik hush fe’l insonning belgisi hisoblanadi. Husayn Voiz Koshifiy suhbat jarayonida har bir holatiga alohida e’tibor bergan holda, noqulayliklarning oldini olish uchun berilgan tavsiyalari bugungi kun uchun ham o‘z ta’sirini yo‘qotmagan. Gapirayotganda ovozini baland ko‘tarish va o‘ng-u so‘liga qarayverishlik yoningizdagi suhbatdoshingizga hurmatsizlik belgisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Husayn Voiz Koshifiy inson yaxshi xulq, go‘zal (axloq) muomala yo‘lidan yurmay turib izzat va sharaf manzilini egallab olmasligi, hayvonot biyobonidan insoniyat dorulmulkiga yetib bo‘lmasligini ta’kidlaydi. Koshifiyning axloqiy qarashlari markazida insonparvarlikka da’vat turadi va uni juda keng ma’noda tushunadi. Uning fikricha kishilarning insonparvarlik fazilatiga bo‘lgan ehtiyoji suv va olovga bo‘lgan ehtiyojdan ham muhimroq hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadiganda, Husayn Voiz Koshifiy XV asr Xuroson va Movarounnahr madaniyatining ijtimoiy-axloqiy rivojiga katta hissa qo‘shgan, hamda o‘z asarlari bilan keyingi avlodlarga axloqiy masalalarda insonning ma’naviy dunyoqarashlarini shakllantirishda sezilarli ta’sir ko‘rsatdi desak adashmagan bo‘lamiz. Koshifiyning “Axloqi Muhsiniy”, “Risolai Xotamiya:”, “Anvori Suxayliy”, “Futuvvatnomai Sultoniy”, “Tavsiri Husayniy”, “Javohirnoma” kabi asarlarida yaxshilik va yomonlik, adolat, vijdon, burch tushunchalari haqida ham teran fikrlar bildirilgan. Bugungi kunda insonlar o‘rtasidagi munosabatlar globallashuv sharoitida g‘arb madaniyatiga taqlid qilish kuchayib bormoqda. Go‘yoki asl madaniyat faqat g‘arbga xosdek. Shuni yodda tutishimiz kerakki Sharq allomalaring inson kamoloti uchun yozib qoldirgan ilmiy asarlarini bugun biz o‘rganib hayotga tatbiq etish choralarini ko‘rmas ekanmiz jamiyatdagi axloqiy qarashlar g‘arb madaniyatini o‘zlashtirishda davom etaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Choriyev A. Inson falsafasi. Mustaqil shaxs. - T.: Chinor ERK, 2002.
2. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. -T:. Sharq, 2004.
3. Sharq donishm andlari hikmatlari. / Tuzuvchi Ahad Tursun.- T.: Sharq, 2006.
4. Yusupov E. Inson kam olotining m a’naviy asoslari.-T:.Universitet, 1998.